

КОНФЛИКТИ И АГРЕСИЯ МЕЖДУ УЧЕНИЦИТЕ В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ

доц. д-р Йонка Стефанова Балтаджијева
Бургаски свободен университет

CONFLICTS AND AGGRESSION BETWEEN STUDENTS AT PRIMARY SCHOOL

Yonka Stefanova Baltadzhieva
Bourgas Free University

Abstract: *The report reviews the reasons for the conflict relationships between students at primary school. It presents the forms and content of aggression at school.*

Keywords: *conflict relationships, aggression, students at primary school.*

Днес, в началото на 21 век, българското училище представлява основната социализираща институция за децата, независимо от острите, критични бележки, които се отправят към него в публичното пространство. След семейството, именно в училище малките ученици получават както първоначално познание, така и възпитание в ценностите на времето, в което живеем.

Широко се дискутират конфликтите в образованието, възможностите на училището да формира личности, да задава и изгражда добродетели. Поставят се въпроси не само за качеството на образованието, но и за възможностите на училищната институция да дисциплинира и да въвежда еталони в поведението на учениците.

Актуална тема за българското училище е агресивното поведение на децата. Зачестилите случаи на детска агресия насочват вниманието на обществото към различните негативни прояви в училище, към причините, които ги провокират, към възможностите тези негативни прояви да бъдат редуцирани в социално приемливо поведение. Водещата задача на възпитателите – учители и родители, и на цялата общественост е трансформиране на агресивното поведение, което нарушава психологическия климат в училище в социално приемливо поведение.

Конфликтни взаимоотношения между учениците в началното училище

Противоречията в педагогическото пространство възникват в резултат от професионалното и междуличностно взаимодействие между участниците в учебно-възпитателния процес. Те придават отрицателен емоционален фон на педагогическото общуване. Три са основните измерения на педагогическите противоречия (конфликти): сфера на протичане; субекти и емоционален тон [3]. Банькина отделя като най-важни и най-адекватни на училищната среда следните типове конфликти: учител-ученик, учител-администратор, учител-родител, учител-учител, ученик-ученик. Според нея в тях се включват четирите основни субекта на училищната дейност и се отразяват най-типичните за училищната среда конфликтни ситуации [3].

Основните причини за възникване на конфликти между учениците в начална училищна възраст трябва да се търсят в няколко посоки.

1. Конфликти могат да възникнат на основата на различната успеваемост в училище, а в първи клас и на основата на различната готовност за училище. Те стават предпоставка за групиране на учениците в категории от страна на учителя и могат да доведат до изостряне на съперничеството и противоречията между децата [2].

2. Психическото развитие на детето през началния училищен етап по необходимост изисква и сътрудничество с другите ученици, с връстниците. Учениците от начална училищна възраст усвояват не само знания за предметния свят и умения да присвояват многообразието на този свят, но те се учат да познават и начините на поведение на хората, техните взаимоотношения. Те усвояват моралния и естетическия опит на човечеството. Още от първия училищен ден детето се сблъсква със сложните социални правила, чрез които се регламентират отношенията в ученически клас [8]. Самата организация на учебната дейност изисква от детето да влиза в отношения с другите и да се съобразява с другите, да отчита техните интереси. Отношенията със съучениците изискват намирането на равновесие между сътрудничество и съперничество, между кооперация и конфликт.

3. Отношението на ученика към учителя също изисква постигане на компромис между послушание и независимост. Сътрудничество със съучениците се отличава съществено от сътрудничеството с учителите. Ж. Пиаже твърди, че при сътрудничеството между връстниците отношенията са равноправни, докато при сътрудничеството с възрастните това равноправие е по-скоро пожелателно, отколкото реално и не се определя от детето, а от учителя и от неговия стил на отношения. Поради това сътрудничеството с връстниците подпомага развитието на критичност и самостоятелност на съжденията, на мисленето [9].

Когато детето постъпи в училище и се сблъска с нови изисквания и правила, то ги възприема като правилата на играта и по аналогия ги свързва с новата роля – ролята на ученик [11]. За ученика доброто и стриктно изпълнение на правилата означава, че той е добър ученик. Такава оценка за своето поведение той получава и от своя учител. Но това не е достатъчно. Изпълнението на правилата обаче задължително трябва да отразява, да е свързано с отношението към другите ученици. В изпълнението трябва да е отразено отношението към другите членове на класа и точно това трябва да се оценява от учителя. За да се формира социална насоченост у личността на ученика учителят трябва да покаже значимостта на изпълнение на правилата за другите ученици [13].

4. Конфликти могат да възникнат и на основата на половите различия. В тази възраст се наблюдава негласно, а в някои случаи и явно противопоставяне между момчета и момичета. То се подсилва и от факта, че има различия в тяхното психическо развитие. Според К. Гилигън още в ранното детство момчетата и момичетата се научат да ценят различни качества [16]. Момчетата се приучават към независимост и абстрактно мислене. Момичетата се възпитават в грижливост и внимателност към околните. Като ценност за тях се представя грижата за другите хора. В резултат на това се формират и два типа морални съждения – едните се основават на разбирането на абстрактната справедливост, а другите – на човешки отношения и грижа за ближния. Съществува още един аспект на джендърния проблем. Преобладаващата част от учителите в началното училище са жени. При преподаването на

материала те се ориентират от психическите възможности главно на момичетата, което може да доведе до изоставане и пренебрегване на момчетата.

5. Има още една много важна причина, която поражда конфликти и която става все по-значима през последните години – това е различното материално състояние на семействата на децата. Показател за стандарта на семейството е „предметният свят“ на малкия ученик (дрехи, учебни пособия, играчки). Той може да предизвика интереса и завистта у другите ученици и да стане обект на посегателство от тяхна страна. Децата на тази възраст вече могат да осъзнаят социалното разслоение. Вторият негов показател са финансовите средства, с които те разполагат дневно и различните възможности, които имат за удовлетворяване на всекидневните си потребности.

6. Психологическата наука все още не разполага с инструментариум за измерване на нивото на психическите преживявания на децата, предизвикани от сблъсъка (конфликтите) им с другите. Сложността на проблема произтича от факта, че децата постъпват в училище с определен, макар и малък жизнен опит, който е натрупан в семейството и в детската градина. Детето оценява (приема, не приема, отнася се с безразличие) взаимоотношенията си с другите, като се опира на този опит и той му служи за еталон. Напр. ако физическото наказание в семейството е традиционно (нормално), ако родителите прилагат физическо наказание, детето възприема като нормални такъв тип взаимоотношения с другите и те нямат травмиращо въздействие върху него. Когато атмосферата и взаимоотношенията в семейството са изградени на друга основа, на взаимно зачитане и взаимно уважение на всеки член от семейството, детето протестира под различни форми и с различна степен на осъзнатост срещу физическите и психически оскърбления от страна на другите и влиза в конфликт с тях.

Агресията между учениците. Форми и прояви.

Дефинирането на агресията и агресивното поведение срещат огромни затруднения. Както посочва Фром, „терминът се отнася до поведението на човек, който се отбранява при нападение, застрашаващо живота му, до разбойник, убиващ жертвата си, за да и вземе парите, до садист, измъчващ затворник“ [12]. Затова той разграничава у човека два съвсем различни вида агресия. Първият се определя като „благоприятна агресия“, която има защитна, реактивна функция, вторият – като „зловредна агресия“ (деструктивност и жестокост), която представлява специфична човешка наклонност да се руши“ [12]. Според него „благоприятната или защитната агресия“ е обща за всички живи същества и е свързана с „психогенетичен нагон“ да се напада или да се бяга, когато са заплашени жизнени интереси. Тя служи на съхранението на индивида и вида и има значение за биологичната адаптация [12]. Тя е част от човешката природа и престава да действа, когато заплахата вече не съществува. Жестокостта и деструктивността, или „зловредната агресия“ са присъщи само на човешкия вид. „Зловредната агресия“ не е програмирана еволюционно и няма отношение към адаптацията на индивида. Тя произтича от онези специфични човешки наклонности, които са „вкоренени“ в характера на човека. Такива са: стремеж към обич, нежност, свобода, страст към разрушение, садизъм, мазохизъм, жажда за власт и собственост. Те от своя страна произтичат, вплетени са в самите условия на живот на човека. Именно „зловредната агресия“ представлява проблем и опасност за съществуването и оцеляването на човека като вид.

Агресията е поведение, което цели да нарани друг човек [10]. Сиймън и Кенрик определят два основни класически фактора, които водят до агресивно поведение – околната среда и органичните физиологични промени. Към факторите на средата отнасят климатичните особености (високи температури), деиндивидуацията (анонимността в тълпата), фрустрацията и отплатата (публични обиди, които застрашават позицията на човека в системата на доминирането). Основен физиологичен фактор е нивото на тестостерон в организма на индивида.

През втората половина на 20-ти век в американската психология последователно се появяват и развиват три направления в интерпретацията на агресията – агресията като инстинкт [4], агресията като нагон (драйв) [15] и агресията като социално учене [14]. Според Бандура могат да се отделят три типа влияния, които моделират агресивни модели в поведението на детето по пътя на ученето [14]. Те са: **семейни влияния** (агресия на родителите спрямо самото дете, спрямо другите деца в семейството или един спрямо друг); **субкултурни влияния** (агресивни модели на поведение у връстници) и **символни влияния** (агресия на медийни герои). Агресивният модел на поведение за съжаление често е награждаван, а децата са склонни да усвояват тези модели на поведение, които според техните наблюдения са награждавани. Според теорията за социалното учене съществуват множество фактори, които могат да отключат и да приведат в действие усвоения агресивен модел на поведение. Такива са например неприятните събития (фрустрация), неприятното редуциране на подкрепленията, вербалните обиди и физическите атаки, ефект на намаляване на задържките. “Гледката на околните, които действат агресивно, често предизвиква емоционална възбуда у наблюдателя....възбудата подпомага появата на агресивно поведение” [4].

Агресивното поведение се усвоява, развива и проявява едновременно с общото психическо развитие на детето [7]. Към първия стадий се отнасят обикновените емоционални реакции на гняв спрямо неприятности, почувствани от детето. Вторият стадий обхваща пристъпи на лошо настроение, плач, бой главно на други деца, без стремеж за нараняване или нанасяне на вреда. През третия стадий се оформя система от убеждения по отношение на обкръжаващата среда. По това време личността забелязва преди всичко емоционалните връзки между себе си и околните. Натрупаният от нея социален опит може да доведе до това, че тя да започне да разглежда обкръжението си като враждебно и заплашващо. Това поражда готовност за самозащита. През четвъртия стадий детето започва да разбира какво страдание може да търпи друго дете в резултат от неговото агресивно поведение. То започва да избира агресивни действия, които да предизвикват страдание на другите и някакво удовлетворение за него. Започва също да разбира, че агресията може да бъде подходящ начин за разрешаване на конфликт. По това време се оформя и първата действаща подбуда за агресия. През петия стадий детето адекватно разграничава и определя агресивното поведение и неговите прояви. В последния стадий агресията вече се оценява в морални категории: добро - лошо.

П. Калчев посочва три основни форми на агресивно поведение, които могат да се открият в начална училищна възраст: физическа агресия, вербална агресия и индиректна агресия [6]. Физическата агресия се изразява в хапане, драцене, спъване, блъскане, плюене, чупене, увреждане на лични вещи. Под вербална агресия се разбира използването на неприлични прякори, подигравки, викове и крясъци. Индиректната агресия се проявява в разпространяване на клюки, слухове, опити за запоставяне и изолация в групата. Момчетата заплашват връстниците си предимно

физически, а агресията при момичетата се проявява предимно като вербална. Действителността показва, че момичета все повече се обръщат към физическите прийоми за сплашване на връстниците си.

Още в началното училище ученикът е член на различни групи, които имат различна дейност, преследват различни цели и те оказват влияние върху социализиращото действие на училището, при това в различна посока – положителна или отрицателна. Излишната агресивност, както и прекалената срамежливост и затвореност в отношенията влияят отрицателно върху популярността в групата от връстници. Прекалено агресивните деца са изолирани от другите [8]. Това води до появата на един цикличен модел – детето може да стане агресивно в следствие на фрустрация (невъзможност да удовлетвори потребността от общуване с връстници) и да се опита да постигне със сила това, което не може да постигне чрез убеждение. Тревожното, затворено дете също е предимно изолирано в ученическия клас и може да се превърне в хронична жертва на обиди и подигравки. Повечето ученици считат, че ученическият клас и отношенията със съучениците им помагат за формиране на общата им представа за живота. От особено значение е взаимната помощ и подкрепа в учението, изграждането на атмосфера на психологически комфорт в класа. Ако на детето не се отдаде да построи взаимоотношенията си с връстниците, така че да постигне емоционално благополучие, може да възникне като защитен поведенчески комплекс „афект на неадекватност“. Той се проявява с негативизъм, повишена обидчивост, емоционална неустойчивост, понякога – сложни, конфликтни ситуации с другите деца от класа. Афектът на неадекватност може да стане причина за агресивни прояви от страна на децата.

Психичните прояви на детето в начална училищна възраст са неустойчиви и противоречиви. Ериксън определя този етап в детското развитие като етап на „психосоциалния мораториум“ [5]. Основното чувство, което доминира у детето е чувството за създаване, чувството, че то може да прави нещата добре, дори отлично. Липсата на това чувство кара детето да се чувства експлоатирано. Основната задача, която се решава на този етап е формиране на трудолюбие в противоположност на осъзнаване на собствената неумелост и безполезност. Понякога това желание за самоутвърждаване понякога се реализира чрез неприемливи за обществото методи и средства. Насилническото поведение е продиктувано и от желанието на една част от учениците да властват над съучениците си и да контролират тяхното поведение. Агресивното поведение при някои ученици може да е следствие на усилието им да компенсират чувството си за несъответствие със заобикалящата ги среда. Други го използват, като начин да се освободят от фрустрацията и разочарованието, натрупани от проблеми в къщи (като например конфликти с родители, развод, финансови трудности и др.) или проблеми в училище (с учението или отхвърляне от връстниците). Като обекти за насилие се избират слаби, непопулярни сред връстниците си деца и с малка вероятност да се противопоставят.

В междуличностните отношения агресивността може да бъде предизвикана и чрез емоциите. Емоционалните преживявания са доминиращи в живота на децата. Те се характеризират с приповдигнатост и оптимизъм. Емоциите са силен двигател на поведението, определят мотивите на дейностите, ръководят взаимоотношенията между децата и определят психическото им здраве.

Според Бърковиц, ако възпитаваната емоция е гняв, това ще подтикне детето към агресия; ако е страх, ще доведе до отказ и отдръпване [15]. Само по себе си чувството на гняв не е нито добро, нито лошо. Но проблемът не е в самия гняв, а в

това как се проявява. Най-неадекватният и социално неприемлив начин за изразяване на гнева е пасивно-агресивното поведение. Пасивно-агресивното поведение „затваря“ гнева в човека. Едни от най-безобидните прояви на това са, когато например детето се бави, отлага, упорства, недовършва или “забравя” да изпълни поръчението. Подсъзнателната цел на пасивно-агресивното поведение на детето е да обърка учителите или възпитателите си и да ги раздразни. То е израз на неговия отказ да поеме отговорност за собственото си поведение. Пасивно-агресивното поведение е източник на много проблеми – от слабите оценки до наркотиците и убийствата. Обикновено то се проявява съвсем различно от другите видове непослушание и може да се затвърди и да се превърне в навик за цял живот.

Агресивното поведение, съчетано с интелигентност и способности може да осигури лидерска позиция на детето, но съчетано със слаб училищен успех и/или със стеснителност и срамежливост може да постави детето извън детската общност и да го изолира от процесите на общуване в класа, да повлияе върху характера на междуличностните му взаимоотношения със съучениците [1]. В тази възраст агресивността на момчетата е по-слабо изразена, отколкото на момчетата. Поведението на момчетата от тази възраст се характеризира, както с явна агресивност, така и с по-прикрити агресивни действия. Изразява се чрез борба, удряне, ритане, обвиняване, обиждане. Възможни са и по-прикрити форми на агресивно поведение като подигравки и сърдене.

Агресивните прояви могат да бъдат насочени, както към другите, така и към себе си. Често агресивните деца пренасят вина върху себе си. Те са склонни да признават вината си за агресивните действия, вследствие на това, че осъзнават смисъла на постъпките си. Но признаването на вината не означава, че се полагат усилия да се преодолее агресивността в поведението.

Агресивното поведение има сериозни последици, както за самите извършители, така и за потърпевшите. Една част от учениците изпитват страх от възможността да станат жертва на агресивно насилническо поведение през целия ден, прекаран в училище.

Осъзнаването на факта, че педагогическите конфликти са нормално социално явление в съвременното училище, както и приемането на неизбежността на конфликтите във всички сфери на човешката дейност би помогнало да се насочи вниманието към засилване на подготовката на педагози в тази област. Работещите в образованието трябва да придобият знания и да усвоят умения на практика да се ориентират в психологическата природа на конфликти, да ги осъзнават и управляват.

Бурните промени на новия век изискват формиране на конфликтологическа култура у педагозите, формиране у тях на конфликтологическа компетентност. Такава компетентност трябва да се формира и у учениците като част от социалната им компетентност.

Ако агресията може да се учи, тогава и не агресивното поведение би трябвало да може да се усвоява по същия начин. Затова теорията за социалното учение обръща специално внимание на представянето на не агресивни модели. Наличието на не агресивни модели може дори напълно да контролира влиянието на агресивния модел.

Литература:

- [1]. Балтаджиева, Й. Агресия и междуличностни отношения в началното училище. – В: сп. Управление и образование, т.3 (2), Университет „Проф. д-р А. Златаров”, Б., 2007.
- [2]. Балтаджиева, Й. Типология на категориите ученици в ученическия клас на началното училище. Годишник на Университет „Проф. д-р Ас. Златаров”, Б., т. XXXII. 2. 2003.
- [3]. Банькина, С. В. Педагогическая конфликтология: состояние, проблемы исследования и перспективы развития. – В: Современная конфликтология в контексте культуры мира. М., 2001.
- [4]. Голдстейн, А. П. Энциклопедия Психология, под ред. на Корсини. С., 1998.
- [5]. Ериксън, Ер. 1996. Идентичност – младост и криза. С., 1996.
- [6]. Калчев, Пл. Тормоз и виктимизация от връстниците. С., 2003.
- [7]. Кирилова, Р. Агресията и поведението на децата. Образование. 2. С., 2005.
- [8]. Крайг, Г. Психология развития. С.П., 2002.
- [9]. Пиаже, Ж., 1994. Избранные психологические труды. М., 1994.
- [10]. Сиймън, Дж., Д. Кефрик. Психология. С., 2000.
- [11]. Талызина, Н. Педагогическая психология М., 1998.
- [12]. Фром, Ер. Анатомия на човешката деструктивност. С., 2003.
- [13]. Эльконин, Д. Избранные психологические труды. М., 1989.
- [14]. Bandura, A. Social learning theory. 1997.
- [15]. Berkowitz, L. The Frustration-Aggression Hypothesis Revisited. In The Roots of Aggression., 1969.
- [16]. Gilligan, C. Psychological theory and woman's development. M.A. HU Press. 1982.